

A TEREMTŐ SZABADSÁG KÖLTÉSZETE.

— Néhány vonás a magyar romanticizmus rajzához. —

Irta: *Juhász Géza.*

I.

A ROMANTICIZMUS varázsszavát Csokonai ejti ki először a Magánosságot ünneplő ódájában: «Tebenned úgy csap a poéta széjjel, mint a sebes villám sötétes éjjel, midőn teremt új dolgokat, a semmiből világokat». Teremt! Ebben már benne Vörösmarty, aki a Zalán Futásában egész mitológiát ráz ki a kabátujjából s a Délsziget első soraiban azt igéri: «nincs kedvem, sem időm mindennapi dolgokat írni, újat írok, nagyot is, kedvest is, rettenetést is». Ugyanezt ismétli a Tündérvölgy nyitányában: «oly dalt mondok világ hallatára, melynek égen, földön ne légyen határa». Nemcsak Vörösmarty, a romanticizmus egész nemzedéke iparkodik ezt az ígéretet teljesíteni. Még a tudós Horváth István is neki ereszi képzeletét, az egész világtörténelmet magyarrá teszi. Nincs korlát, sem tér, sem idő. S amit alkotnak, csupa merész irrealitás, átteremtése a világnak. Csak a rendkívülinek van értéke, akár szép, akár rút. Elég elolvasni Vörösmarty Ábrándját, hogy kitáruljon előttünk a romanticizmus képzeletvilága: földült ész, eltépett lélek, villámvert hegytető, földalatti láng, amely bérnyomta követ mardos, halhatatlan fájdalom s utoljára: fölsurranás a végtelenségbe, minden romantikus út végső állomása, Isten felé.

Hogy a romanticizmus meddig mehet a valóság semmibevételében, Vörösmarty Kincskeresőiből látjuk. Vári, a rablóvezér barlangja mélyén ül a tűz mellett, kincseiben gyönyörködve, mikor utána hatol üldözője, szerelmi vetélytársa, Szilágy. Vári a tűz mellől megpillantja a homályban állót. «Kit látok itt? Szilágy-e az, ki jó?» — kezd morfondírozni s még van ideje tizenhárom jambussor elszavalására, pedig közben hatásos szünetet is jelez a színi utasítás. Csak ezután szabad elrejtőznie. Szilágy mindebből semmit nem vesz észre. Nem látja a tűz mellől tovasurranót, csak annyi rémlik neki, «mintha tűz lobbanna fel a pislogó parázsból». Ez a könnyelmű vallomása még attól a titkos reményüinktől is megfoszt, hogy talán a túlélés fény vakította el hirtelen.

Miféle világ ez, ahol a tűz mellett ülő látja a homályban állót, nem az őt? Miféle tébolyda, ahol így fejtetőre állhat a tapasztalat? A hegeli filozófia világa. Ha a tény ellent mond, annál rosszabb ránézve. Egészen más annak a kornak a valóságésszménye, mint a mienk. Toldy Ferenc így méltatja a Tündérvölgyet: «Fabula, személyek szabadon lebegnek az ég alatt, egy költött bűbajos világban, mely phantastikus teremtésekkel teli, tulajdon törvényeknek hódol s mely ha Vörösmarty egyéb munkáiban mint plasztikus tündököl, itt tökéletesen mint festőt tünteti föl». Ismerjük Arany plasztikáját, mégse mosolyogjunk Toldy ítéletén. Századunkban új méltánylót kapott Vörösmarty realizmusa, magának Babitsnak a személyében, aki Gyulaiék valóságigényével szemben védeni tudja költő elődét.

II.

Toldy szavai megnevezik a romanticizmus művészi eszményét is. A szabad lebegés ez az eszmény. A három előző magyar század rendre kifejezte a szép fajait, a reneszánsz a középarányút, a voltaképpen szepet, a barok a fenségést, a rokokó a bájost. A romanticizmus hajlik ugyan rá, hogy a kellemre ellenhatásul a fenség uralmát állítsa vissza, nem riadván vissza a borzalmas ábrázolásától sem, de semmihez nem köti magát szigorúan. Szabadságot akar mindenben, hogy a képzelet valamennyi elemével rendelkezessék. Teremteni akar, nagyot is, kedvest is, rettenetést is, egy álomvilágban, ahol minden külön törvényeknek hódol.

De a romanticizmusnak nemcsak művészi követelménye a szabadság. Emberi ideálja is: a szabadsághős, a hazafi, a honleány. A hazaszereget az alaperény. Történelmünk hőseiben sem lát egyebet a kor, mint saját visszavetített vonásait; ez merevedik bele a köztudatba képen, szobron, drámákban, szavalmányokban. Főtulajdonságuk a lázas honszerelem; gondolkozásukat a nemes liberalizmus telíti, enélkül reakciós barbároknak látnák őket a fölvilágosodás utódai. Legnaivabbul jelentkezik ez az elszínezés Jósika regényeiben. De más nemzedék ez, mint a rokokó városiasodó gyermekei. Nagy Lajos, Mátyás korát számtalanszor ábrázolják, anélkül, hogy közel tudnának ezeknek a polgárosodó századoknak a lelkéhez férközni. Vidékiesek. Nem is az igazság kell, különösen eleinte, hanem lelkesítő példák.

Nem mintha ez a hősi nemzedék szembe ne tudna nézni az igazsággal. Berzsenyi, Kölcsey, Vörösmarty korholó hangja rettenhetetlen erkölcsi bátorságról tanuskodik. Széchenyinek a mult dicskőret is sikerül kissé szétzilálnia. De mindnyájan meg vannak róla győződve, hogy multunknak a hazafiság a főtartalma; irodalmunkban sem látnak mást, mint a nemzeti érzés kifejező eszközét.

Az egyetemes szabadságvágy lassan föloldja az empire formahagyományát is. A Himfy pongyola verselése, laza komponáló módja folytatódik öccse sűrű színváltozásaiban és szeszélyes jambusaiban. Vörösmarty a vers és próza vegyítését is átveszi az angol drámából. Csak a legshakespeareibb ihletű darab, Bánk Bán nem mutat szerkezetlazító törekvést; kettős cselekvényét vaskapcsok tartják össze. Annál alaposabban szétveti a mese egységét Zalán Futása. Árpád és Ete története végig csak kerülgeti egymást. Csongorban is úgy elbújik az architektónikus szerkezet, hogy csak legújabbán vette észre a jelenet-színhelyek ismétlődő visszaringását Németh Antal. A laza összeillesztést egyaránt megtaláljuk Vörösmarty epikájában, drámáiban s Fáy, Jósika, Eötvös regényeiben.

Versformáink változatossága rendkívül megnövekszik; ugyanazon a versen belül is gyakori a ritmusváltás; egy-egy rövid költői elbeszélés, ballada sokszor négy-öt különböző formát megenget, míg Petőfi Bolond Istókjában végső határig nem jut ez a divat: itt minden versszaknak külön megoldása van. Hogy a romantikának a zeneiség s nem a plaszticitás a fő hatóeszköze, Vörösmarty legvilágosabb példa rá. A pontos rím a maga egyszerű tisztaságában nem tartozik fegyvertárába. Vagy túlfokozza a zeneiséget vagy elhanyagolja a rímélet. A Tündérvölgy így zrinyieskedik:

Azonban a földön harc van két hős között,
az erős Döngöre s tüzes Csaba között,
vágják, verik egymást s az összeütközött
kardok villámlanak gyors kezeik között.

Már nem cseng össze minden sor, divatba jön a félim. Kölcseynél fölbukkan az asszonánc: hozzád-hazát, farag-darab. Az asszonánc a népköltés meg a régi irodalom első jó hatása költőinkre. A Vén Cigány jambust vegyít trocheusai közé:

Mintha újra hallanók a pusztán
a lázadt ember vad keserveit,
gyilkos testvér botja zuhanását
s az első árvák sírbeszédeit.

Vannak korok, amelyekben a költőnek főgyönyörűsége, ha mennél rosszabb rimeket, mennél homályosabb sorokat írhat, nem törődve sem a szerkezeti egységgel, sem a valószerű jellemzéssel. A romanticizmusnak is a maga teremtő szabadsága volt fontosabb, nem a klasszikus esztétika törvényei.

III.

Már Berzsenyi élesen elválasztja az alkotó tevékenységtől a hétköznapi idegállapotot. Az ihletet egyenesen élve meghalásnak nevezi, annyira másnak érzi, mint ami itt a földön átélhető: «aki Kastal vedreiből merit, új tündéri világ bája ragadja el; magát felejtven élve meghal s egy meleg nap alatt lel éltet». A Kastalia italától mámoros költő kifejezési szabadsága sokkal több, mint a rokokó észszerű művelőié volt. A romanticizmus új költőnemzedéke a kevesek, a hozzáértők énekese, méltóságos, patetikus, önmaga hivatásától eltelt. A nyelvújítás hamarosan hozzászoktatja a közöniséget, hogy nem kell okvetlenül minden szót megértenie. Fáy egy vígjátéka mulatságosan festi a külföldről hazatérő kapitány zavarát, mikor kenyeret és vizet is alig tud már kérni. A szobalány ezzel fogadja: «Üdv önnek, kapitány úr! Nővére nincs honn; a nagyságos asszony imáját végzi, magam pedig a gyógyszerárba sietek; megjöttömmel azonnal szolgálok önnek reggelivel»: «vagyis igaz magyarsággal fölöstökömmel» — teszi hozzá sóhajtván a vígjáték-kapitány. Először még nyugodt, ha nem is érti ezt az újmódi beszédet. Azt hiszi, csángó a lány, de ráeszmél, hogy pár év alatt, míg távol járt, csángó lett az egész ország. «Csupán találgatás után bírtam megélni köztök. Próbáltam én olvasgatni... újabb könyveket is, kővágói munkával őrlöttem le bennök egy pár lapot, de félttem, hogy emésztetlen-ségben halok el s letettem őket.»

De érdekes, hogy míg a társalgó nyelv is homállyal árad tele, Berzsenyiben, Kölcseyben annyira eleven még a klasszikus ideál, hogy esztétikai írásaikban kölcsönösen megróják egymást érthetetlen kifejezéseik miatt. Pedig a magas szenvedély nem fél a zilált, tördelt, hiányos kifejezéstől, sőt ebben látja a valószerűséget. Hány magyarázó törte már a fejét Katona zsúfolt, kihagyásos párbeszédein!

Csakhogy nem csupán az egyes kifejezések lehetnek homályosak, hanem az alkotás egész fölépítése is. Berzsenyi a Délsziget gyönyörű szimbolikája előtt tájékozatlanul áll: «az egész mű nagyobb része rám nézve érthetetlen». Mások a Csongor mesevezetését minősítették átláthatatlan labirintnak. De az élet nem százszor kuszább, indokolatlanabb-e, mint ezeknek a szerelmeseknek sok tétova, jelképes bujdosása? Vajjon a költő, még ha öntudatlanul is, nem a valóságos élet lényegét közelítette-e meg ebben a rejtélyes összevisszaságban? Nem értjük a tilalmakat, törvényeket? Nem

látjuk az összefüggést? Vajjon nem a legromantikusabb föladat-e *ezt* a zavarosságát, titokzatosságát is kifejezni már egyszer a világnak? Mindent a sötétség szült és a sötétség övez körül — hangzik félreérthetetlenül az Éj monológiája.

A nyelvi eszközök használatában sem tűr ez a kor semmi gátlást. Mondattana a legváltozatosabb képet mutatja a Kesergő Szerelem nyolcvanasoros körmondatától, Katona kezdő drámapróbálgatásainak tömönatos párbeszédeig. Eötvösnél a barok mondatbozót tér vissza; Karthauzijában a könnyáradat egybekavargat minden írásjelet. S ez a legjellemzőbb romantikus kifejezés, a véget nem érő tiráda, a lendületes áradozás, amelyet már rég el kellett volna zárni, mikor a költőből még mindig zuhog a közbevetés, irónikus célzás, fölkiáltás. Széchenyi izzó lelkéhez még inkább illik ez a stílus, de valamennyi kortársa bőven él vele.

Maga a nyelv is csupa szélsőség. A Himfy-strófák csaknem népi egyszerűségűek, Kisfaludy Károly már népdalokat is ír. Ugyanakkor Kazinczy teleárasztja irodalmunkat idegenszerű szólamokkal, valósággal műnyelvé teszi nyelvünket. Bácsmegyeyje 1789-ben még így hangzott: «Ha dolgaimhoz látok is, ha egész erőszakkal néki fekszem is írásomnak, egyszerre a papirosom terem képed; ha pedig sétálni megyek, olyankor vezetőmmé, kalauzommá lesz; előttem megyen mint — ha nem vétek hozzá hasonlítani — a világosság felhője az Izrael fiai előtt». Ez még egészen mesterkéletlen, kissé terjengős előadás. Kazinczy 1814-ben átírja az egész regényt. Új fogalmazása árnyalóbb, nyugtalanabb, mesterkétebb, művészibb; a nehézkes bibliai utalás teljesen könnyeddé válik benne: «Ha dolgaim mindentől elvonzanak, ha a legnagyobb figyelemmel neki állok írásomnak, huss, papirosomon képed! s midőn sétálni indulok, vezérem leszen s kalauzom, előttem megyen, mint a világosság felhője ment a pusztában bujdosóknak». A régi Bácsmegyey még Mikes és Faludy nyelvéhez, az új Kölcseyhez, Eötvöshöz áll közel. A különbség nagyrészt Kazinczy egyéni erőfeszítése.

De az egész kor halmozza a mozgalmas, színes kifejezéseket. Inkább hangzásuk, mint jelentésük szerint kapcsolják a szavakat; egy kis képzavar meg se kottyan. «Más az Atridák ragyogó dagályát tarka pórázon mosolyogva nyögje», — kezdi Berzsenyi. «Vas eszével, jég szívével fölmerül a külfajárja, a meleg vért általjárja és a nemzet áll fagyottan» — folytatja Vörösmarty. A kisebb költőknél természetesen zagyva nagyotmondás lesz a lángész pátozából. Nemcsak az almanach-líra szépelgéseiben látható ez, túléli Petőfit is; népies majmolói ezt lesik el tőle, hiába gúny, paródia szatíra, kritika.

Nyelvi szempontból a népi mozgalom a legjobbkor jött. Ennek köszönhető, hogy a nyelvújítás végleg szét nem szakította az élet és irodalom nyelvét. Kölcsey még megróttá Csokonait, mert «rút közexpressziókat»: hétköznapi kifejezéseket visz alkotásaiba. Mikor maga népi formákkal kísérletezni kezdett, csak a belső szerkezetet iparkodott elsajátítani. Az élő szókincset Kisfaludy Károly alkalmazta tisztán, műköltői szólamok hozzákeverése nélkül népdalaiban. Vörösmarty őt követte, nem Kölcseyt. De népdalain kívül is hatalmasat lépett az élő beszéd felé, megrostálta a nyelvújítás szavait. Elfogadta a Kazinczy elméletét, de gyakorlatban óvatosan követte. Utána Petőfi és Arany a mesterkéltség utolsó nyomait is kidobhatta irodalmunkból. A papírn nyelv uralma olyan rövid volt, hogy ma közelebb érezzük magunkhoz Bornemisza Péter és Balassa nyelvét, mint a legtöbb romantikusét. A Szülőföldem Szép Határa és a nyelvújítási modern szókincsel írt Mohács közül egy mai diák az elégiát századokkal ősbibb nyelvűnek minősíti.

IV.

Nemcsak az éledező népiség szorítja vissza a hagyománytipró nyelvújítást; édes szülőanyja, a romanticizmus is segít neki. Ennek a kornak ép a hagyomány a fő tárgyi fölfedezése: a magyarság, a mult magyarsága, egy képzelt, elszínezett, horvátistvános történelem. A fölvilágosodás protestánsai, másodrendű állampolgári mivoltukban, közömbösen, sőt idegenkedve állottak vezéreink és királyaink véres csoportja előtt. A romantikusok, katolikus iskoladrámák neveltjei, lelkesen ássák magukat a multba. A barok jezsuita-drámák már kiválasztják hősnek nagy elődeinket, Dugonicsnál, sőt egy-két protestánsnál magyarul is föltünedezik néhány történelmi tárgy. Csokonai egyenesen a honfoglalás époszát szeretné megírni. Ezek csak hírnökei annak a pompázó díszmenetnek, amelyben most föl vonul a párducos Árpád és keleti fényben csillogó serege. Utánuk a királymondák lovaghada, Szent Lázsló, Nagy Lajos, Toldi, a hatalmas oligarchák, a Hunyadiak hősei, Mohács százada, Erdély. Tündéralom ez, még ha olyan tragikus is, mint Kemény Zsigmond Gyulai Pálja.

A mult megszentelt helyei, ha nem kapnak is szabatos körvonalat, rendre megszólaltatják tájihletüket. A balatoni várak után Erdély városai, bércei, völgyei tünedeznek föl, sőt kissé a Felvidék, sőt a népdalokban maga az Alföld is, a még sivatagga nem folyamszabályozott «magyar Kanaán». A főmiljő a köznemesi kúria, hol biedermeier meghittségében, hol Vörösmarty hősi fényében. Itt dübörögnek a páncélos hősök, itt búsongnak a lelkes táblabírók, itt húzza a cigány az ősinek kikiáltott verbunkost s öblös pohárköszöntők hangzanak. Itt libegnek az angyali üdeségű szüzek, s a multba vetítve ugyancsak itt küzdenek az ellenséggel a heroinák. A királyi udvart, a várakat ugyanezek az alakok népesítik be, de körülük gyáva és gaz bajkeverők, ádáz cselszövők made in Hungary, a jó és rossz, fehér-fekete, igenem játékszabályai szerint.

S mindezt körüllebegi a tündérmesék világa; még Kemény freskójához is ilyesfajta zegélydíszek adják meg a korhangulatot: «A szelek járása remélni hagyá, hogy a nyugoti láthatár borúja szétoszlik, s az éj csillagos eget fog hozni a vándorok és szeretők számára, még mielőtt azon óra ütne, melyben a sírszellemek fölébrednek, a villik tündértánca kezdődik, az erdőcsősz a rémvadász láthatatlan ebeitől retteg, a házi kobold a fukar mellére ül s nehéz hortyogásaiban gyönyörködik, a vén anyók pemetén repül sátán úrfiakhoz látogatóba, a bánya-gnóm a föld még ki nem ásott, a virrasztó bú pedig ennek már elvesztegetett vagy elrabolt kincsei fölött andalg».

A nagy világ persze jórészt történelmünkkel kapcsolatban érdeklí a költőket. Kőrösi Csoma példájára mind az őshazát nyomozzák Keleten. Az Iréne egy helyén Hunyadi magasztalása hangzik föl, a Kegyenc a katalaunumi csata ünnepével kezdődik. Még a romanticizmus időfölötti remekét, a Csongort is a magyarsághoz fűzi Vörösmarty a pogány kunok révén.

V.

Bánk és Csongor: a kor két legteljesebb költői szintézise. Katona egy történelmi anekdóta köré odasűriti a magyarság főerőit: királyt, udvarhű arisztokráciát, lázongó köznemest, elnyűzott jobbágyot, beolvadt és hóhérló idegent. Vörösmarty az igénytelen Árgirus-mesét egyetemes világképpé

növeli: boldogság útjai, szerelem, hírnév, tudás, vagyon és telhetetlen gyomor tragikus és komikus hősei, kocsmáros és ledér lány, boszorkány és manók, tündéri szépség és vaskos valóság járják itt csodálatosan szeszélyes körtáncukat s lebegtetik az Élet végső fátylait, az Éj örök árnyában sodródva egy búcsúének föloldó összhangja felé:

Jöjj, kedves, örülni az éjbe velem,
ébred maga van csak az egy szerelem.

A romanticizmus magyar irodalma a drámát iparkodik európai szintre emelni s létre is hoz benne olyan virágzást, hogy azóta sem volt mása. A Nemzeti Színház megnyitása országos ünnep. A kóbor társulatok hősi különítmények; a lelkes magyar úr válogatás nélkül ülteti asztalához és fűrészi tejbe-vajba Thalia fölkenntjeit és ripacsait. Fiatal költőinknek a színészkedés az előkészítő tanfolyama. Az öregek is lerójják áldozatukat egy-két drámával legalább. Aktivista kor ez; hatni, lelkesíteni akar s lehet-e jobb nyilvánossága, mint a hevülékeny nézők? «Győz a magyar: s tapsra ez ott fen elég.»

Széchenyi föllépte után Vörösmarty búcsút mond az eposznak, ő a drámairó Kisfaludy örököse. Lázás a kor, tetteket akar s a tett iskolája a dráma. A többi műfajt is a színpad pátosza árasztja el. Kollektív költészetre van szükség; most jön el a hazafias líra aratás-ideje. A lírikus is színdarabot játszik, vallásos komolysággal, szent áhítattal végzi nemzetébresztő szer-tartásait. A legszebb nőben is azt firtatják, tud-e magyarul. Közvetlenségre, őszinte vallomásra ebben a légkörben gondolni sem lehet. Vörösmarty objektív alkotásait átszínezik egyéni vágyai, de lírájában annyi önvallomás sincs, mint Csokonaiában. S mikor Petőfi föllép, közvetlen kitérüléséért ugyan-olyan elszörnyedés fogadja, mint majd Adyt.

Tizenegy év alatt a még hiányzó műfajt, a regényt is európai szín-vonalon teremti meg a három báró: Jósika a történelmi kalandregényt, Eötvös a társadalmi, lélekelemző irányregényt s a kettő tulajdonságait magas költészetté fokozva Kemény a modern történelmi regényt. S most indul meg végre a tudatosulás folyamata is: a kritikai élet. Nagy elmékben nincs hiány, annál szembeszökőbb a szokatlan vállalkozás lámpaláza. Kölcsény bírálata Csokonairól iskolapélda. Fölvet egy analógiát: Csokonai a magyar Bürger. Ezentúl már könnyű a dolga: oldalakon át ujjonghat neki, mennyire illenek Csokonaira azok a megállapítások, amelyeket Bürgerre tett Schiller. Úgy fogódik ebbe az ötletbe, mint anyja szoknyájába a jární kezdő gyerek. El is rajzolja Csokonait, hogy ma alig bírunk ráismerni. De módszere iskolát teremt. Irodalomkutatóink azóta is ontják fölfedezéseiket: magyar Vergilius, magyar Scott, magyar Dickens, magyar Faust. Minden belefér ebbe a szemléletbe, ami közhely; gyűjtik is boldogan a hatásokat, «kölcsonzéseket», csak az sikkad el, ami sajátosan magyar, hiába ad rá példát Arany *Zrínyi És Tassója*, hogy nem az egyezés a fontos, hanem a különbség. Az egyezésekből azt tudjuk meg, hogy Katona József is olvasott, az eltérésekből, hogy milyen és mekkora költő volt.

De kezdeni kell valahogy s jó, hogy a német esztétikához jártunk iskolába, náluk nyert filozófiai alapot ez az új tudomány. A német kategóriák ugyan csak át szabottan alkalmazhatók ránk, de a mi állandó sóvárgásunkban a német metafizika után a magyar léleknek ugyanaz a heves önkiesztés-vágya jelentkezik, amelyik vágy viszont a németeket Itália felé vonzza.